

edytorską. Starannie i pięknie wydana książka ukazała się dzięki finansowemu wsparciu, które okazał Bank of Valetta i APS Bank. To dobry przykład efektywnej współpracy sektora finansowego z nauką i popularyzowaniem jej rezultatów. Rozślawiając niewielką Malte, znaną przede wszystkim z opisu zimowego pobytu św. Pawła zachowanego w Dziejach Apostolskich, zachęca do jej poznania, a także do naśladownictwa w postaci zakładania – w naszym klimacie znacznie skromniejszych, a przez to tym bardziej potrzebnych – ogrodów biblijnych.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Mirosław MIKOŁAJCZYK, *Edyta Stein – Św. Teresa Benedykta od Krzyża. Bibliografia polska 1933-2013*. Redakcja naukowa ks. Jerzy Machnac, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Wrocław 2016, ss. 201.

Dzieje świata, historię cywilizacji, kultury i religii budują pojedynczy ludzie – konkretne osoby, a wraz z nimi całe społeczności. Niektóre postaci na trwałe wpisują się w historiografię a nawet historiozofię. Inne odchodzą w zapomnienie. Kościół katolicki, którego doktryna wyraźnie „mówi” o zbawieniu, czyli o życiu po śmierci „pełnym życiem” w komunii z Bogiem, troszczy się o bohaterów wiary, jej świadków, wyznawców, męczenników. Stawia ich za wzór godny naśladowania. Nie zobowiązuje jednakże swoich wiernych do skrupulatnego kroczenia tymi samymi drogami, co święci. Byłoby to w gruncie rzeczy niemożliwe. Wszakże czas życia doczesnego, który przyszłym świętym został przez Boga darowany, przypadał na okoliczności jedyne w swoim rodzaju, niepowtarzalne, niemożliwe do zrekonstruowania, odtworzenia – często dramatyczne. Nie jest możliwe dziś „cofnięcie czasu” ani powrót – „jak po kole” – do wcześniejszych wydarzeń. Można natomiast, będąc współczesnymi wyznawcy Jezusa Chrystusa, poznawać nie tylko drogi świętych, ale i ich myśl, a nade wszystko serce. Można wraz z nimi adorować Boga i ich naśladować – odwzorowywać w sobie ich miłość do Boga i do drugiego człowieka.

„Niewiastę dzielną któż znajdzie?” (Prz 31,10) pytał biblijny skryba, natchniony Bożym światłem. „Niewiastę dzielną” znalazła Europa, kontynent umęczony antropologiczną katastrofą, którą była II wojna światowa. Poprzedzona rewolucją październikową, nazwaną dumnie przez bolszewików, „wielką”, poprzedzona I wojną – również światową – skrupulatnie

i „demokratycznie” przygotowywana przez niemiecki narodowy socjalizm, wojna lat 1939-1945 zrodziła wielu błogosławionych i świętych. Wśród nich znaleźli się urzędowo beatyfikowani i kanonizowani przez papieża. Byli na pewno też niezliczeni wybrańcy Boży, którzy w obronie prawdy i wolności złożyli dar ze swojego życia, dając tym samym świadectwo heroizmu wiary i moralności.

„Niewiastą dzielną” okazała się Edyta Stein, której godność (nazwisko) została zastąpiona godnością imienia zakonnego, przyjętego po wstąpieniu do Klasztoru Karmelitanek Bosych – Teresa Benedykta od Krzyża, czyli „błogosławiona przez Krzyż”! Córka narodu żydowskiego z własnego wyboru i – jak zawsze w sytuacji konwersji wypowiada się teologia – przede wszystkim z łaski Bożej przyjęła chrzest, a następnie została mniszką bosą zakonu „topograficznie” i duchowo związanego z ziemią biblijnego Izraela, z Górą Karmel. Lata ofiarowane przez Edytę Stein filozofii były nieuświadomionym wtedy przez uczoną – przez pewien czas asystentkę słynnego Edmunda Husserla – czasem dochodzenia, przybliżania się do krzyża Jezusa Chrystusa.

„Wiedza krzyża” doprowadziła Żydówkę-chrześcijką nie tylko do tego znaku odkupienia każdej osoby ludzkiej i całej ludzkości. „Wiedza” ta przywiodła ją na krzyż. Śmierć karmelitanki bosej w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau stała się proklamacją życia. Prochy Świętej zmieszane zostały z prochami innych ofiar, nie tylko Żydów, ale ludzi stworzonych na obraz i podobieństwo Boga (por. Rdz 1, 26-27) spośród ponad 20 narodowości, które w Auschwitz-Birkenau zginęły. Nie jest możliwe wskazanie na polach obozu śmierci i zagłady miejsca Jej pochówku. Jej grób okazał się „pusty”, tak jak grób zmartwychwstałego Chrystusa. Pusty grób jest znakiem wiarygodności chrześcijaństwa. Miejsce pogrzebania spalonej mniszki, która ofiarowała swoje umieranie za Żydów, jest znakiem wiarygodności prawdy, dobra, piękna, świętości. Wszyscy badacze zgłębiający myśl Edmunda Husserla nie mogli nie spotkać się z jego asystentką. Dzięki aktowi beatyfikacji, a następnie kanonizacji, Edyta Stein została „wprowadzona” na trwałe do kalendarza liturgicznego Kościoła powszechnego. Ta, która została starta na proch, która w proch się obróciła, żyje! Święci Kościoła nie umierają! Wielkim promotorem świętej filozof – siostry Teresy Benedykty od Krzyża – okazał się święty filozof, etyk – Jan Paweł II. Akt ogłoszenia Edyty Stein współpatronką Europy był impulsem skierowanym do katolików, by bezgranicznie zaufali Bogu i pozwolili Mu być przewodnikiem na drogach, rozdrożach czy nawet bezdrożach europejskiego życia.

Wielkość pokornej mniszki, która wywleczona z klasztoru w Echt na terenie Holandii i wsadzona do pociągu wiozącego ją (wraz z innymi Żydami – jej braćmi i siostrami w wierze w tego samego Boga) przez obóz w Westerbork do zbudowanego na ziemiach Polski „kombinatu” śmierci Auschwitz-Birkenau, miejsca jej śmierci, staje się dziś coraz bardziej wyrazista. O jej obecności w świadomości Polaków, w dyskursie poznawczym, w pracach naukowo-badawczych, w publicystyce świadczy dokumentacja bibliograficzna. Opracowane przez dr. Mirosława Mikołajczyka dzieło z zakresu informacji naukowej *Edyta Stein – Św. Teresa Benedykta od Krzyża. Bibliografia polska 1933-2013* ma wyjątkowy walor. Wpisuje się na pewno na trwałe w dorobek wszelkich spisów publikacji zebranych na określony, kluczowy temat. Tu tematem tym okazała się osoba Świętej – Edyty Stein. Wydawcą książki jest Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu. Redaktorem naukowym jest ks. Jerzy Machnac, dyrektor Studium Nauk Humanistycznych i Społecznych Politechniki Wrocławskiej jeden z najwybitniejszych znawców myśli Edyty Stein i promotor-popularyzator wiedzy o niej. Publikacja została dofinansowana przez Arcybiskupstwo Kolonii i Politechnikę Wrocławską.

Doktor Mirosław M i k o ł a j c z y k, religioznawca, bibliograf, przez lata pracował w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (wcześniej – w Akademii Teologii Katolickiej). Zatrudniony był w Instytucie (po zmianie nazwy – w Zakładzie) Dialogu Katolicko-Judaistycznego, kierując Pracownią Dokumentacji Bibliograficznej. Dał się poznać jako doskonały bibliograf, niestrudzony tytan pracy, dociekliwy i cierpliwy badacz. Jest autorem licznych, oryginalnych zestawień bibliograficznych. Opracował m. in. dzieła: *Bibliografia dialogu chrześcijańsko-żydowskiego w Polsce za lata 1945-1995*. Przedmowa Waldemar Chrostowski, A. James Rudin. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1997 (Seria: Kościół a Żydzi i Judaizm 6); *Bibliografia dialogu chrześcijańsko-żydowskiego w Polsce za lata 1996-2000*. Redakcja naukowa i przedmowa Waldemar Chrostowski. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2010 (Seria: Kościół a Żydzi i Judaizm 9); *Bibliografia dialogu chrześcijańsko-żydowskiego w Polsce za lata 2001-2006*. Przedmowa Waldemar Chrostowski, Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 1997 (Seria: Kościół a Żydzi i Judaizm 6); *Bibliografia dialogu chrześcijańsko-żydowskiego w Polsce za lata 1996-2000*. Redakcja naukowa i przedmowa Waldemar Chrostowski. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2016 (Seria: Kościół a Żydzi i Judaizm 10) Łączna objętość tych książek to 1 443 stronic! Stały

się one skarbcem informacji o publikacjach z zakresu relacji katolicko-judaistycznych oraz polsko-żydowskich.

Obecny dokument bibliograficzny jest pozycją wyjątkową. Dzieło precyzyjnie (i jednocześnie erudycyjnie) wprowadza czytelnika w świat informacji o twórczości naukowej, a także w głębię przeżyć duchowych, filozofa-zakonnicy, wyznawczyni Chrystusa aż po śmierć, męczennicy oddającej swoje życie za Ukrzyżowanego, którego całą sobą ukochała. Nie jest to wszakże tylko spis danych bibliograficznych, ale *vademecum*, przewodnik ukazujący opracowania, które w centrum usytuowały „Estere XX wieku” (tym biblijnym imieniem określił Edytę Stein Jan Paweł II podczas jej beatyfikacji) oraz teksty, w których imię Świętej zostało przywołane czy też wspomniane. Trud poznania literatury podmiotu oraz przedmiotu wymagał tytanicznej pracy. Mirosław Mikołajczyk połączył w sobie cierpliwość benedyktyńską z precyzją wymaganą w naukach empirycznych.

Lektura dzieła może być odkrywczą, wciągającą, pozwalającą zauważyć rozliczne wątki i aspekty myśli, świadectwa naszej Świętej. Student wydziału filozoficznego bądź teologicznego, czy w ogóle humanistyki, ma przygotowany spis literatury, na których opierając się, może napisać dysertację doktorską, pracę magisterską czy inną pracę dyplomową. Recenzowane i jednocześnie rekomendowane dzieło jest zatem darem autora i wydawnictwa, które opublikowało książkę, dla osób reprezentujących różne kręgi społeczne i profesjonalne: duchownych i świeckich, wierzących i niewierzących, hagiografów i politologów, badaczy myśli człowieka w kontekście wolności ale i totalitaryzmu.

W 2012 r. Francesco Alfieri OFM wydał międzynarodową bibliografię Edyty Stein za lata 1942-2012. W dziele tym zarejestrowanych zostało blisko 3 tys. not bibliograficznych (F. Alfieri, *Die Rezeption Edith Steins. Internationale Edith-Stein-Bibliographie 1942-2012*. Festgabe für M. Amata Neyer OCD. Sondernummer des Edith Stein Jahrbuches, Würzburg 2012, ss. 513). Mirosław Mikołajczyk odnotował 1 616 publikacji polskich i w języku polskim. Bibliografia obrazuje recepcję myśli Edyty Stein w Polsce. Na uwagę zasługuje cezura czasowa: 1933-2013. Pierwszą odnotowaną pozycją jest tekst Jana Stepy ogłoszony w „Przeglądzie Filozoficznym”. W tym roku w Niemczech do władzy dochodzi (demokratycznie wybrany!) Adolf Hitler, a jesienią do Karmelu wstępuje Edyta Stein. Rok 2013, zamykający bibliografię, to czas, w którym od 1933 r. przeszły prawie trzy pokolenia. Fakt ten może generować nowe kierunki badań, zarysowane w następujących pytaniach: Jakie tematy były podejmowane w pierwszych artykułach

poświęconych Edycie Stein? Jakie dyspozycje otrzymywała cenzura komunistyczna epoki PRL odnośnie do opracowań o Edycie Stein? Jakie aspekty były rozpatrywane przed i po beatyfikacji oraz kanonizacji Siostry Teresy Benedykta od Krzyża? Nowych tematów wartych zrealizowania jest dziesiątki. Dzieło M. Mikołajczyka na pewno pomoże i pozwoli je odkryć.

Nie było dotychczas w polskiej literaturze z zakresu informacji naukowej tak imponującego dzieła mówiącego o pracach poświęconych Edycie Stein. Blisko 20 lat temu M. Mikołajczyk opracował *Polską bibliografię Edyty Stein 1950-1997*, która opublikowana została w: *Szukając prawdy. Edyta Stein w kulturze polskiej*. Pod red. Anity Czarnieckiej-Stefańskiej. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998, s. 141-188. Obecne opracowanie, kilkakrotnie obszerniejsze od wcześniejszego, jest nie tylko jego kontynuacją, lecz także dokumentem potwierdzającym znaczny wzrost liczby artykułów oraz wskazującym na pogłębienie i poszerzenie wątków badawczych.

Dzieło zaopatrzone zostało w bardzo pomocne przy prowadzeniu naukowych eksploracji indeksy: *Indeks tematyczny*, *Indeks nazwisk*, *Indeks nazw geograficznych*. Dokumentują one recepcję myśli oraz w ogóle obecność Edyty Stein w różnorodnych sektorach życia religijnego, społecznego i kulturalnego w Polsce. Odsyłają – przez podanie określonego numeru – do tekstów wypunktowanych w tymże bibliograficznym rejestrze. W *Indeksie tematycznym* M. Mikołajczyk uwzględnił setki zagadnień, aspektów, wątków. Jego lektura pozwoli czytelnikowi zapoznać się z zarysem problematyki obecnej w twórczości Edyty Stein. Fakt ten wskazuje na najwyższy profesjonalizm oraz wyjątkową erudycję naszego bibliografa. Czytając tytuły dzieł – zarówno literatury podmiotowej jak i przedmiotowej – można zyskać ogólną orientację w nurtach myśli Edyty Stein oraz w świadectwie jej świętości.

Niektóre zagadnienia wskazane w *Indeksie tematycznym* wyróżniają się. Na pewno jednym z nich jest *Duchowość Teresy Benedykty od Krzyża (Edyty Stein)*, której to duchowości poświęcono liczne publikacje. Autor bibliografii nie tylko wymienił punkt tak oznaczony, ale zwrócił uwagę na biblijne korzenie i uwarunkowania duchowości. Wskazał na nią jako na podstawę umiłowania prawdy. Zauważył też proces przemian zachodzących w tejże duchowości. Każdy z podanych punktów został udokumentowany bibliograficznie, przez podanie numerów pozycji o tym traktujących.

Podobnie rozbudowany został inny punkt zamieszczony w tymże indeksie: *Filozofia Edyty Stein*. Tu znalazły się wymienione po kolei punkty z odsyłaczami bibliograficznymi: aksjologia; antropologia filozoficzna; aspekt filozoficzny dobra i zła; badania filozoficzne; duchowa; ewolucja myśli

filozoficznej; fenomenologia; filozofia Boga; filozofia mistyczna; filozofia przyrody; filozofia religii; kategoria prawdy; koncepcja bytu; koncepcja filozofii chrześcijańskiej; pojęcie wolności; problem wczucia; przedmiotem badań; recepcja augustianizmu; recepcja tomizmu; tanatologia; teoria poznania; twórczość artystyczna; uniwersalizm; zagadnienie miłości.

Podane punkty to tylko ułamek tego, co określił autor bibliografii. Podobnie rozbudowane są inne notki indeksowe – tematyczne.

Z kolei *Indeks nazwisk* podaje w porządku alfabetycznym ponad 1 100 nazwisk i kryptonimów autorów, współautorów, redaktorów, tłumaczy oraz innych osób zaangażowanych w wydanie dzieła (np. recenzentów). W *Indeksie geograficznym* natomiast znalazły się nazwy blisko 60 miejsc – m.in. miast i państw, w których Edyta Stein pozostawiła ślady swojej fizycznej i duchowej obecności.

Bibliografia podzielona została na dwie części. Pierwsza przedstawia prace Edyty Stein wydane w języku polskim. Druga natomiast prezentuje różnorodne publikacje związane z biografią naukową i duchową Świętej. Poszczególne noty bibliograficzne zestawione zostały wg klucza chronologicznego: od najstarszych publikacji po polsku po najnowsze. Ostatnia odnotowana publikacja (W. Zyzak, *Stein Edyta. IV. Duchowość*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 18. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2013, kol. 930-931) oznaczona została numerem l616.

Dzieło Mirosława Mikołajczyka jest cenną pozycją z zakresu informacji naukowej. Niniejszy przewodnik bibliograficzny godny jest polecenia: filozofom, teologom, hagiografom, religioznawcom, kulturoznawcom, historykom, politologom, regionalistom, dziennikarzom, nadto osobom zaangażowanym w dzieła, których Edyta Stein – Święta Teresa Benedykta od Krzyża jest patronką pojednania polsko-niemieckiego, pojednania Żydów i katolików, pojednania w Europie oraz wszystkim osobom dobrej woli, poszukującym prawdy, wreszcie mieszkańcom miast, którym nasza Święta patronuje – Wrocławia i Lublińca.

Eugeniusz Sakowicz, Warszawa